

Landbohistorisk festskrift

LANDBOHISTORISKE STUDIER TILEGNEDE FRIDLEV SKRUBBELTRANG PÅ 70-ÅRS DAGEN 1970. *Landbohistoriske skrifter 4. Landbohistorisk Selskab, København 1970. Indb. 75 kr.*

Dette festskrift består af en række værdifulde arbejder, der bringes som en hilsen til universitetslektor, dr. phil. Fridlev Skrubbeltrang fra fagfæller og elever. Artiklerne viser ved deres kronologiske og emnemæssige spredning, hvor meget der foregår inden for landbohistorisk forskning, som i høj grad er inspireret af Fridlev Skrubbeltrangs egne arbejder, der på en frugtbar måde har forbundet statistisk-økonomiske undersøgelser med socialhistoriske aspekter. Claus Bjørn har opstillet en bibliografi over Skrubbeltrangs arbejder, der på trods af et omfang på 320 numre kun er et uddrag af den samlede produktion. Den giver dels udtryk for F. Skrubbeltrangs store alsidighed, dels for de vilkår der måtte arbejdes under, når man valgte at stå uden for den almindelige institutionsopbygning. Festskriftet afsluttes med et person- og stedregister.

Rækken åbnes med Thomas Riis' analyse af begreberne *Villici* og *Coloni* indtil 1340, hvor der stilles en række udmærkede, men omfattende spørgsmål til et svagt kildemateriale – uden at de heraf følgende metodiske problemer diskuteres nærmere.

Svend Gissel diskuterer i sin afhandling »Om belejlighed« den prishistoriske problematik omkring jordprisstatistik – i polemik med E. Ladewig Petersen. Hvor Ladewig vil koncentrere sit materiale til geografisk snævre områder med nogenlunde ensartet jordkvalitet, dyrkningsform og ejendomsstruktur og udelade alle atypiske eksempler, vil Gissel forsøge at komme bag om prisen og spørge, hvorfor en pris synes ekstraordinær. Hvor Ladewig generelt ser en pris som udtryk for jordens afkastning, fremdrager Gissel begrebet belejlighed – forstået som velbeliggende eller formålstjenlig i almindelighed – som han ved en række eksempler viser har haft indflydelse på ejendomsprisen. Til gengæld mener Gissel ikke, at dansk jordprismateriale i ældre tid er så repræsentativt, at det kan anvendes til statistisk behandling.

Lars Rumar interesserer sig også for den prishistoriske problematik og undersøger, hvorledes kapiteltaksterne i Norrbotten 1810–50 er tilvejebragt og hvilke faktorer, der har indvirket på dem. Proceduren for fastsættelsen var forskellig i Danmark og Sverige. I Danmark skete den på grundlag af prisoplysninger fra øvrighedsmyndighederne – modtagerne af de skatter, der betaltes efter kapiteltaksterne. I Sverige voterede en valgt repræsentation fra alle stænder herom. Som grundlag for forhandlingerne benyttedes en priskurant fra de enkelte sogne og byer, der varierede efter år, efter lokale områder og efter stænder – således lå sognerepræsentanternes kuranter lavest. Som forklaring på disse forskellige opgivelser undersøger Lars Rumar kvalitetens indflydelse – et ofte tilsidesat og vanskeligt begreb ved prisdiskussioner. Taksten skulle fastsættes efter kvaliteten

af den lokale høst, derfor er det sandsynligt, at priskuranterne afspejler forskellige opfattelser af høstens kvalitet i de forskellige områder. Indirekte bygger Rumar sin argumentation på, at Norrbotten repræsenterer et lukket område, hvor korntilførsler udefra eller forventninger herom ikke indvirkede på priserne. Men er det tilfældet? Er det ikke netop forklaringen på, at priserne ikke stiger stærkere i misvækstår, og at de selv da varierer efter misvækstens årsag, således at der er højere priser i tørre end i våde år? Hvis jeg har ret i min formodning, er taksternes udsving mere modererede, end den lokale høst betinger, og tilførselsmulighederne må inddrages. Under alle omstændigheder er det interessant i denne grundige undersøgelse at se, hvor forskellige prisopgivelser, der ligger bag kapiteltaksten. Det er en stærk påmindelse om at behandle den med stor varsomhed.

Erik Helmer Pedersen undersøger landbrugskrisen 1818–28 bag om samtidens landøkonomiske diskussion ved at vurdere dens realiteter målt i talstørrelser, i priser på landbrugets varer: hvede, rug og byg. Til dette formål forkaster han kapiteltaksterne p. g. a. den store usikkerhed, der endnu knytter sig til deres tilblivelse. I stedet benytter han Københavns priskurant og priser hentet fra godsarkiver – henholdsvis købs- og salgspriser. Der er kun gennemgået relativt få godser, hvor der også viste sig at være mange lakuner i materialet. Resultatet af de foreløbige undersøgelser, som Erik Helmer Pedersen senere vil supplere med studier i den statslige og private kornhandel, er, at det nok er mere givende at tale om en kornsalgskrise i perioden 1820–25 end om en landbrugskrise 1818–28. Ligesom Helmer Pedersen meget rigtigt forholder sig kritisk over for kapiteltaksterne, må han også stille spørgsmål til oplysningerne fra godsarkiverne. Fra hvilket tidspunkt stammer prisen – korn solgt lige efter høst er billigere end lige inden. Hvilken kvalitet har kornet? Til hvem og til hvilket formål er det solgt? Sædekorn og brødkorn går til højere priser end andet. Disse spørgsmål vanskeliggør arbejdet med prishistoriske undersøgelser, men jeg tror, det er nødvendigt, for at Erik Helmer Pedersen kan få det fulde udbytte af sin meget givende problemstilling.

Festskriftet indeholder to artikler om hoveri. Den ene behandler et spørgsmål fra dets ældre periode, den anden bestræbelserne for at få hoveriet ophævet på den første stænderforsamling. Kildematerialet til hoveriets omfang i ældre tid er i almindelighed sparsomt. C. Rise Hansen behandler i sin artikel udspisningsregistrene, der findes som bilag til lensregnskabernes udgifter. Som kontrolmateriale er benyttet sagefaldslistes, skattelister og lensregnskabernes indtægter og udgifter. Materialet dækker et ti-år 1609/10–1619/20 og er så betydningsfuldt, fordi det angiver arbejdets art og navne og hjemsted for de hovgørende. Dette kildemateriale udvider vor viden om hoveriet, men man må, som Rise Hansen også stærkt understreger, hele tiden gøre sig klart, hvad oplysningerne dækker. Det er småhoveriet på kronens avls- og ladegårde, altså ikke avlingshoveri og ikke adelsgods. Det er minimumstal, da det kun opgiver hoveriet for de hovbønder, der var berettiget til bespisning. Det springende punkt bliver småhoveriets omfang, nemlig om det er muligt at sætte lighedstegn mellem et

måltid mad og en dags arbejde. I så fald er der en markant stigning i småhove-riets omfang 1616–19. En del af denne stigning falder på havnearbejdet, men dette kan ikke forklare hele stigningen. Det store spørgsmål er, om lensmanden efter 1616, hvor han får kgl. tilladelse til udspisningen, foretager en ændring af bespisingsspraksis, og det så er forklaringen på de stigende tal.

Erik Stig Jørgensen undersøger de bestræbelser for det private hoveris afløsning, der udfoldedes i og omkring den første stænderforsamling i Roskilde. Kildegrundlaget er de ca. 100 petitioner om hoveriafløsning til stænderdeputerede suppleret med private breve. Ved en analyse af affattelsestidspunktet og formuleringen af petitionerne når Stig Jørgensen til det resultat, at initiativet er udgået fra bondestandens deputerede, der har haft brug for tilkendegivelserne i deres virke i forsamlingen. Indholdet var et krav om hoveriets ophævelse ved tvang. Men på stænderforsamlingen stillede J. C. Drewsen forslag om at opfordre kongen til at fremme den frivillige hoveriafløsning ved forskellige incitamenter til godsejerne – altså den traditionelle hoveripolitik. Et par af de københavnske deputerede søgte uden held at ændre resultatet, således at der blev lagt større pres på godsejerne. Bondestanden kunne nok organisere politiske meningstilkendegivelser, men evnede ikke selv at føre sagen frem i stænderforsamlingen. Erik Stig Jørgensen understreger i sin velafbalancerede vurdering, at årsagen hertil er af socialpsykologisk art. Bønderne er ganske enkelt blevet løbet over ende af de andre stænders veltalenhed. På stændermøderne 1838 og 40 fremførte de selv deres kompromisløse forslag, men denne gang blev de end ikke behandlet i nogen komité. Således behøver vurderingen af Drewsen som politisk vendekåbe ikke at være fuldt dækkende. Han kan have foretaget sine svingninger ud fra realpolitiske overvejelser: Hvad var det muligt at få vedtaget i den foreliggende situation.

Birte Stig Jørgensens artikel Bønderne og udskiftningen i Hørsholm amt er den, der – trods sin selvstændighed – i holdning ligger nærmest Fridlev Skrubbeltrangs arbejder. Hendes problemstilling er den tidligere så almindelige tese, at bønderne som helhed var konservative og uvillige til reformer. Hvis dette var tilfældet, skulle man vente en meget sen udskiftning i Hørsholm amt, hvor bønderne som selvejere selv havde initiativet. Dette var imidlertid ikke tilfældet. Inden 1784 var godt 85 % af amtets byer udskiftet. Birte Stig Jørgensen har tidligere i sin specialeopgave undersøgt udskiftningen på krongodset i Kronborg og Frederiksborg amter. Her var udskiftningsprocenten kun godt 30. Til gengæld var udflytningsprocenten lavere i Hørsholm end i de tilstødende amter, 12,8 mod 41,1. Her skal man dog lægge vægt på, at byerne i Hørsholm amt gennemgående var mindre end i de andre amter. Afhandlingen er i almindelighed et eksempel på, hvor nyttige komparative studier er. – Må jeg fremhæve et mindre problem i artiklen, der er af principiel interesse. I forbindelse med en klage fra bønderne over en udskiftning gives der oplysninger, der for en gangs skyld gør det muligt at komme bag om de almindeligvis meget uhandterlige engtaxationer. Bønderne havde selv forlangt at taxere deres jorder, selvom der

selvfølgelig medvirkede en landmåler ved udskiftningsforretningen. Det viste sig da, at »NJ urigtig havde angivet sine forrige englodder, især på de steder, hvor han troede sin lod skulle falde«. Derved havde NJ fået 118 læs hø, hvor han kunne tilkomme 88. Der er således al mulig grund til at behandle engtaxationer med største forsigtighed.

Claus Bjørn undersøger omstændighederne ved oprettelsen af Hjedding andelsmejeri, der traditionelt opfattes som det første andelsmejeri. Kildegrundlaget er spredt, små notitser i de lokale aviser, vedtægterne og senere beretninger fra de implicerede personer. Den første bevarede forhandlingsprotokol starter først i 1884. Det er i sidste øjeblik, at Claus Bjørn selv er gået i gang med indsamlingen af de forhandlingsprotokoller, der endnu findes rundt om hos private. Claus Bjørn opstiller indledningsvis de 5 kriterier, man normalt kræver opfyldt for at rubricere en virksomhed som andelsforetagende. Det viser sig da, at flere af de fællesmejerier, der oprettes på Ølgod egnen samtidig med eller forud for Hjedding, indeholder flere af kendetegnene for et andelsmejeri. Ligesom Hjedding ikke opfylder alle kriterier. Således er 1/4 af mælken til Hjedding indkøbt af mejeribestyreren, stemmeafgivelsen sker i hvert fald ved mejeriets nedlæggelse i forhold til »høveder og ikke til hoveder«, det åbne medlemskab er ikke udtrykkelig anerkendt, generalforsamlingens stilling som mejeriets øverste myndighed er ikke klart formuleret. Som konsekvens heraf må man – hvad Claus Bjørn ikke gør – stille det spørgsmål, om Hjedding da slet ikke var det første andelsmejeri, eller om kriterierne til et andelsforetagende er for rigoristisk udformede til at dække 1880-ernes andelsmejerier. – Et problem Claus Bjørn lige strejfer, er medlemmernes sociale sammensætning. Ved Billum sogns fællesmejeri findes der ingen interessenter med færre end 3 køer, og Claus Bjørn noterer, at »man her savner de helt små besætninger på en eller to køer«. (s. 236) Det er fuldt forklarligt, da man i vedtægten havde kædet en aktie sammen med leverancen af mælk fra tre køer (s. 234). Man havde således fra starten udelukket de mindre brugere. De vanskelige låneforhold kunne tvinge udviklingen i samme retning. Pengeinstitutterne i Varde anerkendte ikke andelsmejerierne som juridiske personer, derfor blev låntagningen ordnet således, at en enkelt mand eller en lille gruppe hæftede for kassekrediten.

De øvrige artikler i festskriftet er: C. A. Christensen: Det falsterske landstings erklæring 1484 om skyldjord og rebning, Poul Rasmussen: Lenenes og domkapitlernes jordebøger i sidste halvdel af det 16. og begyndelsen af det 17. århundrede, Viggo Hansen: Studier over 1600-tallets landbrug i en midtjysk hedeegn, eksemplificeret ved Grindsted sogn, Axel Steensberg: En opmålingsprotokol med kort over ærøske præstegårdsjorder i 1734 med et fragment af landmålerens kladdebog, Jens Holmgaard: En jysk godsslagtning. Bagge Lihmes salg af Stårupgårds bøndergods til selveje 1794–1804, Holger Rasmussen: Vindmøllerne på Harboøre og Sigurd Jensen: Erhvervsudvalgets krise i vinteren 1940–41.

Det er således glædeligt, at der bliver arbejdet med landbohistorisk forskning

på så mange fronter, som dette festskrift afspejler – det gælder også de artikler, der af pladshensyn ikke er omtalt her. Men uvilkårligt melder den tanke sig, om man ikke ville nå videre ved et samarbejde, f. eks. således at de samme undersøgelser blev gennemført for flere lokale områder. Derved ville den samlede landbohistoriske forskning opnå større effekt.

Birgit Løgstrup

En præstedagbog

KNUD PRANGE: BOG OVER AVLINGEN TIL VÆR PRÆSTEGÅRD. 1771–80. *Bol og by. Meddelelser fra Landbohistorisk Selskab 6, København 1972. 108 s. Favørpris 10,50 kr.*

Den rationalistiske tids præster har af eftertiden fået det skudsmål, at de interesserede sig mere for driften af præstegårdsjorden end for forberedelsen af søndagsprædikenen. Sikkert er det i hvert fald, at uden indgående interesse for landbrugsspørgsmål havde Jens Schmidt, sognepræst for Vær og Nebel menighed næppe brugt sine ledige stunder til at føre den bog over avlingen til Vær præstegård, som Landbohistorisk Selskab for nylig har udgivet som led i sine bestræbelser på at gøre kilder til dansk landbohistorie lettere tilgængelige. Foruden avlingsbogen, der rummer optegnelser om præstegårdsdriften fra 1771–80, indeholder udgaven en beskrivelse af Vær og Nebel sogne, som Jens Schmidt har udarbejdet på embeds vegne i 1773.

Indledningsvis har Jens Schmidt fundet det nødvendigt at indføre en fortegnelse over præstegårdens tilliggende herunder de forskellige agres beliggenhed, deres navne og størrelser, og hvad der kunne sås i dem. Hertil knytter sig en status over på hvilket punkt i omdriften de forskellige agre befinder sig. En sådan viden må i fællesskabstiden have været yderst påkrævet for sognepræsten ved tiltrædelsen af et nyt kald, idet han ikke som landsbyens gårdbeboere så at sige var vokset op med den. Imidlertid fik præsten udskiftet sin jord af fællesskabet i 1774–75, hvad der giver anledning til en oversigt over præstegårdens nye jorder, ligesom bortforpagtningen i 1778 af store dele af jorderne nødvendigvis giver en opgørelse over det areal, som derefter blev drevet af præsten selv.

De næste mange sider i avlingsbogen optages af kronologiske indførsler om driften af landbruget året om og anvendelsen af landbrugsprodukterne i husholdningen. I modsætning til hvad man hyppigt finder i kilder af tilsvarende karakter, er indførslerne grupperet emnevis. Der findes således afsnit om gødning, hegning og havedyrkning, pløjning og såning, brænde, tørv og høslæt, kornhøst samt tærskning og opmåling af kornet, der alle dækker det meste af perioden 1772–80.

Medens optegnelserne i avlingsbogen er beregnet for Jens Schmidts eget personlige brug, er beskrivelsen af Vær og Nebel sogne 1773, som man har valgt